

میان‌روی در معیشت و اهتمام به رفاه خانواده

لیلا رباط جزئی^۱

چکیده

با توجه به اهمیت مسائل اقتصادی و رعایت اصل اعتدال و میان‌روی در دین اسلام، چه در حوزه اجتماع و چه در حوزه رفتار فردی و خانوادگی و نیز با در نظر گرفتن اهتمام ویژه قرآن و اهل بیت علیهم السلام به مشخص نمودن حد و مرزهای رفتار اقتصادی افراد، می‌توان با بهره‌گیری از زندگی پیامبرگرامی اسلام، به یک الگوی اقتصادی عملی و همه‌جانبه دست یافت. در این پژوهش میان‌روی در معیشت و اهتمام به امور اقتصادی خانواده در سیره پیامبرگرامی اسلام، مورد توجه قرار گرفته است.

شیوه گردآوری در این پژوهش، کتابخانه‌ای و به صورت فیش برداری است. این پژوهش با نگاه به سیره پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم به دنبال آن است که چگونه می‌توان با رعایت چارچوب‌های کیفی و کمی کسب و مصرف مال و نیز با در نظر گرفتن اصل اعتدال و میان‌روی، یک نظام معیشتی مطلوب و مورد تأیید دین را در راستای شکوفایی روحی و معنوی و تحقق حیات طیبه الهی پی‌ریزی نمود.

کلیدواژه: کسب، مصرف، معیشت، میان‌روی

^۱ فارغ التحصیل سطح ۲ حوزه، مدرسه علمیه بانو امین(ره)

مقدمه

توجه به مسائل اقتصادی و معاش انسان ها و نیز رعایت اصل اعتدال و میانه روی از جمله مباحث مورد توجه در دین اسلام است. آیات و روایات و سیره اقتصادی اهل بیت علیهم السلام در این زمینه سرشار از قواعد و اصولی است که با رعایت باید ها و نباید های آن و مؤدب شدن به آداب معیشتی آن انسان های الهی می توان در صراط مستقیم قرار گرفت و از زندگی صحیح و مورد پسند اسلام و در یک کلمه حیات طیبه بهره مند شد.

در این میان سیره پیامبرگرامی اسلام الگویی ارزشمند است که مجموعه کاملی از اصول و قواعد اخلاقی اقتصادی و معیشتی در زمینه فردی و خانوادگی در آن دیده می شود. آن حضرت در خصوص کسب و مصارف اموال، احکام و دستورالعمل هایی دارد که در نتیجه عمل به آن ها زمینه سعادت انسان در دنیا و آخرت مهیا می گردد. مضامینی از قبیل تلاش و کوشش برای کسب روزی، کسب مال و مصرف آن بدون معصیت و در راه حلال، مالکیت خداوند متعال، انفاق، قصد و میانه روی، کفاف، حد و اندازه مال و ... به روشنی در سخن و سیره عملی پیامبر گرامی اسلام مشهود است و الگویی همه جانبه در جهت پی ریزی یک نظام معیشتی مطلوب و معتدل در اختیار انسان قرار می دهد. در پژوهش حاضر، ضمن بررسی مفاهیم مرتبط با کسب و مصرف به تبیین سیره اقتصادی پیامبر گرامی اسلام در حوزه معیشت و رفاه پرداخته شده است.

در خصوص موضوع پژوهش، کتب و مقالات بسیاری درباره زندگانی و آداب اقتصادی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم تألیف شده است از جمله کتب سیره و کتاب الحیاء تألیف محمدرضا حکیمی که در خصوص مباحث اقتصادی به رشته تحریر درآمده است. همچنین مقاله ای با عنوان الگوی مطلوب مصرف در چارچوب الگوی تخصیص درآمد اسلامی تألیف سید رضا حسینی نیز ضمن بررسی مباحث اقتصادی در اسلام اشاراتی در خصوص رهنمود ها و کلام نبی مکرم اسلام نیز داشته است. لذا وجه تمایز پژوهش حاضر با دیگر آثار، پرداخت مستقیم و مستقل به موضوع معیشت پیامبر اسلام و بررسی سیره اقتصادی آن حضرت با نگاهی متفاوت به کسب و مصرف مال، در اسلام است.

معیشت، رفاه و میانه روی

معیشت مصدر است از ریشه عیش که به معنای زندگی است.^۱ معیشت عبارت است از آنچه که با آن گذران زندگی می کنند.^۲ البته العیش زندگی مخصوص جاندار که اخصّ از واژه- حیات- است زیرا حیات درباره خدای تعالی، و فرشته و موجود جاندار هم گفته می شود و معیشت برای چیزی است که با آن زندگی می شود و از عیش مشتق شده و کاربردهای آن در آیات «نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»^۳ «مَعِشَةً ضَنْكاً»^۴ «لَكُمْ فِيهَا مَعِيشٌ»^۵ و درباره بهشتیان گفت: «فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ»^۶ آمده است.^۷

رفاه نیز به معنای برخورداری از امکانات مادی، آسایش و آسودگی است.^۸ همچنین به معنای فراخ شدن و آسان شدن زندگی نیز آمده است^۹ و در اصطلاح به معنای آسایش، تمکن، راحتی، خوشی و مکنت است.^{۱۰}

دو مفهوم معیشت و رفاه از جمله مفاهیم مطرح در حوزه اقتصاد فردی در نظام اسلامی است که با توجه به مفاهیم مرتبط در متون دینی، از دو جنبه کسب (طلب و به دست آوردن) و سپس مصرف قابل بررسی و تبیین هستند. بر همین اساس بخش مهم و قابل توجهی از آموزه های اسلامی، به هدایت رفتار انسان در زمینه کسب روزی و درآمد، حدود و موارد مصرف و باید ها و نبایدهای آن اختصاص یافته است و بررسی آیات و روایات، این مطلب روشن را می سازد که جنبه کسب معیشت با عباراتی نظیر طلب روزی حلال، رزق، تلاش برای معاش و ... تبیین شده است و جنبه مصرف آن نیز با مفاهیمی مانند نفقه، قصد، تقدیر، انفاق، اسراف، تبذیر و... مشخص و معین شده است.

اما در خصوص حدود و اندازه کسب و مصرف نیز، دین اسلام روش اعتدال را بر می گزیند.

^۱ قرشی، قاموس قرآن، ج ۵، ص ۸۳

^۲ انوری، فرهنگ فشرده سخن، ج ۲، ص ۲۲۴۰

^۳ زخرف (۴۳) آیه ۳۲

^۴ طه (۲۰) آیه ۱۲۴

^۵ اعراف (۷) آیه ۱۰

^۶ قارعه (۱۰۱) آیه ۷

^۷ راغب اصفهانی، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن، ج ۲، ص ۶۷۲

^۸ انوری، همان، ص ۱۱۳۹

^۹ عمید، فرهنگ عمید، ص ۶۵۵

^{۱۰} میرزایی، فرهنگ اصطلاحات معاصر، ص ۳۳۴

دوری جستن از افراط و تفریط را روش معتدل گویند و کلمه اقتصاد، و مشابهش در قرآن و روایات به همین معناست که در فارسی از آن به میانه روی تعبیر می‌شود.^۱

اصل اعتدال (میانه روی) از اصول مسلم در سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم است. ایشان هرگز در هیچ امری از اعتدال خارج نشدند. همان‌طور که حضرت علی علیه السلام درباره پیامبر فرموده است: «سیرتُهُ الْقَصْدُ؛ سیره و رفتار او میانه‌روی است.»^۲ رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در رفتار فردی، در خانواده و اجتماع، در اداره امور و سیاست و حتی در رویارویی با دشمنان و در میدان نبرد اعتدال را پاس می‌داشت و از افراط و تفریط در هر کاری پرهیز می‌کرد. در خبر مشهور و متفق شیعه و سنی آمده است که حسین علیه السلام گفت: از پدرم امیر مؤمنان علیه السلام درباره سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در خارج از منزل پرسیدم، فرمود: «كان رسول الله (ص) معتدل الأمر غير مختلف»؛^۳ رسول خدا در همه امور معتدل و میانه‌رو بود، گاهی افراط و گاهی تفریط نمی‌کرد.^۴ ایشان، همگان را نیز به میانه‌روی و اعتدال فراخوانده و می‌فرمود: «يا أيها الناس عليكم بالقصد، عليكم بالقصد، عليكم بالقصد»؛^۵ ای مردم بر شما باد میانه‌روی، بر شما باد میانه روی، بر شما باد میانه‌روی. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم حفظ توازن را در امور معاش و معاد و نیازهای روح و بدن لازم می‌دید و اجازه نمی‌داد کسی راه افراط و تفریط بپیماید^۶ و می‌فرمود: «مَنْ اقْتَصَدَ فِي مَعِيشَتِهِ رَزَقَهُ اللَّهُ، وَمَنْ بَذَرَ حَرَمَهُ اللَّهُ»؛^۷ هر که در زندگانی‌اش میانه‌روی کند، خداوند، روزی‌اش می‌دهد و هر کس ولخرجی کند، خداوند، محرومش می‌سازد.

بنابراین با توجه به مفاهیم و روایات فوق، معیشت سالم منطبق با موازین حلال - در مالکیت و مصرف - همان معیشت محدودی است که از حد میانه روی تجاوز نمی‌کند (که بواقع و با مراعات همه جوانب نیز، همان مناسب

^۱ انصاریان، لقمان حکیم، ص ۱۵۸

^۲ اسید رضی، نهج البلاغه، خطبه ۹۴

^۳ طبرسی، مکارم الاخلاق، ص ۱۴

^۴ دلشاد تهرانی، سیره نبوی (منطق عملی)، ج ۱، ص ۱۶۳

^۵ متقی، کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال، ج ۳ ص ۲۸، ح ۵۲۹۵

^۶ اسحاقی، ملکوت اخلاق، ص ۲۷۰

^۷ کلینی، کافی، ج ۲، ص ۱۲۲، ح ۳؛ محمدی ری شهری و همکاران، حکمت نامه پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم، ج ۶ ص ۲۵۳،

با طبیعت انسان است) و آدمی با مراعات اعتدال در طلب و کسب، و پایبندی به ضوابط و مقررات دیگر، به این معیشت دسترسی پیدا می کند.^۱

جنبه میانه روی در کسب مال

کسب مال و تلاش در جهت بدست آوردن رزق و روزی از جمله مباحث مطرح شده در آیات و روایات است که این خود نشان دهنده اهمیت و ضرورت این موضوع در دین اسلام است. در قرآن امر به کسب روزی چنین آمده است:

«فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»^۲؛ هنگامی که نماز به پایان رسد، در زمین پراکنده شوید و از فضل خدا روزی بخواهید، و خدا را فراوان یاد کنید، باشد که رستگار شوید.

همچنین مال انسان به عنوان قوام دهنده زندگی انسان معرفی شده است:

«وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَ..»^۳؛ اموالی که خدا قوام زندگانی شما را به آن مقرر داشته به تصرف سفیهان مدهید.

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم نیز در خصوص تلاش برای معیشت و کسب مال فرموده اند: «از فهمیدگی مرد است که معیشتش را درست کند، و تلاش برای آنچه تو را سر و سامان می بخشد، از دنیا دوستی است به شمار نمی آید.»^۴ و نیز فرموده اند: «إِنَّ مِنَ الذُّنُوبِ ذُنُوبًا لَا يُكَفِّرُهَا صَلَاةٌ وَلَا صَدَقَةٌ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَمَا يُكَفِّرُهَا قَالَ الْهُمُومُ فِي طَلَبِ الْمَعِيشَةِ»^۵؛ بعضی از گناهان به وسیله نماز و صدقه هم آمرزیده نمی شوند. سوال شد یا رسول الله! پس چه چیز موجب آمرزش آن است؟ فرمود: جدیت و تلاش در طلب معیشت.

^۱ حکیمی، الحیاء، ترجمه احمد آرام، ج ۴، ص ۱۷۸

^۲ جمعه (۶۲) آیه ۱۰

^۳ نسا (۴) آیه ۵

^۴ محمدی ری شهری و همکاران، همان، ج ۵، ص ۵۴۵

^۵ نوری، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۱۳، ص ۱۳، ح ۱۴۵۹۰

چگونه ممکن است به اموری ورای این تباهی‌ها توجه یابد؟ فقر ذلت‌آور و اسیر کننده و غنای افزون بر کفاف و سیری‌ناپذیر، فرد و جامعه را از اعتدال خارج می‌کند و به تباهی می‌کشانند.^۱

پی ریخته شدن فطرت و طبیعت انسان بر اعتدال و تمایل به میانه روی، زیانمندی افراط و تفریط برای آدمی و نقش بنیادین «اندازه داری در معیشت»، این‌ها همه، شرایط زندگی ظاهری و مادی انسان را با واقعیت سرشت انسانی هماهنگ می‌کند و نتیجه آن این است که زندگی انسان‌ها از شکوفایی مادی و معنوی و از همگرایی معیشتی و اخلاقی برخوردار می‌گردد. بنابراین، شکوفایی روحی انسان و استواری معیشتی، جز با میانه روی در مصرف پدید نمی‌آید، و اسراف و آزادی در مصرف، جز افت اخلاقی و سقوط در پی ندارد.

از این رو، میانه روی در زندگی از عوامل نجات انسان است، و اسراف و همچنین خست و ورزی در زندگی و امکانات و مصرف از عوامل تباهی است که نیروهای روحی را به هدر می‌دهد و نفس انسان را فاسد می‌کند.^۲

جای تعجب نیست اگر اسلام اهمیت زیادی به عامل روحی بدهد و به شکوفایی روحی و معنوی اصرار و توجه داشته باشد. زیرا طبیعت عوامل ذاتی که با روح انسان سر و کار دارد، تأثیر زیادی در تکوین شخصیت انسان و تعیین انباشته‌های روحی وی دارد، کما اینکه عامل ذاتی در حیات اجتماعی و مشکلات آن و راه حل‌هایی که برای رفع این گونه مشکلات لازم است، اثرات چشمگیری دارد.^۳

به عنوان نمونه سپاس‌گزاری و شکر، با اسراف و مصرف بیش از اندازه نعمت‌ها و همچنین با امساک و بخل جمع نمی‌شود. چون حقیقت شکر چیزی است که در مرحله عملی آشکار می‌شود، نه تنها در مرحله لفظی و زبانی. سپاس‌گزاری عملی، استفاده صحیح و مشروع و عادلانه از نعمت‌هایی است که خداوند در دسترس انسان قرار داده است و تعمیم دادن این استفاده برای همه بندگان خدا و بهره‌مندی درست و عادلانه از نعمت‌ها، هنگامی تحقق پیدا می‌کند که مطابق با معیارهایی باشد که خداوند و رسول خدا صلی الله علیه و آله معین کرده‌اند.^۴

همچنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله در توصیه به امام علی بن ابی طالب علیه السلام فرموده است: «ای علی! سه چیز هلاکت‌آور است و سه چیز نجات‌بخش ... آن سه چیز نجات‌بخش اینهاست: رعایت عدالت در حال

^۱ همان، ص ۱۸۲

^۲ حکیمی، ج ۴، ص ۳۶۷

^۳ صدر، اقتصاد ما، ترجمه محمد کاظم موسوی، ج ۱، ص ۳۶۸

^۴ حکیمی، همان، ج ۴، ص ۵۴۰

خشنودی و خشم، میانه روی (در مصرف) در حال توانگری و فقر، و ترس از خداوند در نهان و آشکار.^۱ و در جایی دیگر فرموده است: «یاکل مالیس له و یلبس مالیس له و یشتری ما لیس له»^۲؛ انسان مسرف چیزی را می خورد که حق ندارد بخورد و چیزی را می پوشد که حق ندارد بپوشد و چیزی را می خرد که حق ندارد بخرد.

از زیان های عدم اعتدال و میانه روی در مصرف و تجاوز از حدود مشروع، گرفتار شدن جامعه با نابسامانی هایی در ابعاد روحی است که موجب سقوط و متلاشی شدن یا بی بندباری و فساد یا نومیدی و عقب ماندگی و پیداشدن قشرهای محروم و یا زیردست شدن و ذلت می شود.

درون سینه انسان قطعه گوشتی آویخته است که شگفت ترین اعضای وجود اوست و آن قلب اوست که ماده هایی از حکمت و ضدهایی مخالفش در آن جمع است. پس اگر در دل امیدی پدید آید، طمع آن را خوار گرداند، و اگر طمع در آن به جنبش آید، حرص آن را تباه سازد، و اگر نومیدی بر آن دست یابد، دریغ آن را بکشد، و اگر خشمش بگیرد برآشوبد و آرام نپذیرد، و اگر سعادت خرسندی اش نصیب شود، عنان خویشنداری از دست بدهد، و اگر ترس به ناگاه او را فراگیرد، پرهیزیدن او را مشغول گرداند، و اگر گشایشی در کارش پدید آید، غفلت او را برباید، و اگر مالی به دست آرد، توانگری وی را به سرکشی وادارد، و اگر مصیبتی بدو رسد، ناشکیبایی رسوایش کند، و اگر به درویشی گرفتار شود، به بلا دچار شود، و اگر گرسنگی بی طاقتش گرداند، ناتوانی وی را از پای بنشاند، و اگر پر سیر گردد، پری شکم زیانش رساند. پس هر کمبود، آن را زیان است، و هر زیادی آن را تباهی است. انسان چنین موجودی است؛ بنابراین قلبی که اعتدال و میانه روی را از دست نداده باشد و بر اساس اعتدال و حکمت رفتار کند، دارنده چنین قلبی، سود دنیا و آخرت یابد.^۳

نتیجه گیری

با نظر به سیره اقتصادی پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله در حوزه معیشت و اهتمام به امور اقتصادی خانواده، چارچوب های کیفی و کمی کسب مال از قبیل حلال بودن، پرهیز از محوریت مال، پرهیز از شتاب در کسب روزی، پرهیز از فزون خواهی و کثرت مال و نیز بسنده نمودن به حد کفاف در مال و زندگی مشخص و معین شد.

^۱ همان، ص ۲۷۴

^۲ انوری، همان، ج ۲، ص ۶۴۵؛ ر.ک به: حکیمی، همان، ج ۴، ص ۵۴۵

^۳ دلشاد تهرانی، همان، ص ۱۷۳

نیز چارچوب و موارد مصرف مال از قبیل مخارج مصرفی و مال مازاد برمخارج معیشتی و انفاق آن، پرهیز از اسراف، تبذیر، اتلاف، تقطیر و... به عنوان باید ها و نباید ها مصرف تبیین شد و مشخص شد که اصل میانه روی، از اصولی است که علاوه بر قرآن در سراسر زندگی نورانی پیامبر صلی الله علیه و آله به روشنی دیده می شود و در حقیقت یک زندگی معیشتی سالم همان معیشتی است که از حد اعتدال چه در کسب و چه در مصرف تجاوز نکند. در واقع آن چه که خداوند به آن امر نموده چیزی جز طلب حلال آن هم برای تأمین معیشت و رفع نیاز از دیگران، با رعایت میانه روی و اعتدال نیست. چرا که تنها در صورت اعتدال است که مال انسان در خدمت عقل او قرار گرفته و راه را بر زیاده خواهی و تکاثر، اسراف، تبذیر و... و پیامدهای فردی و اجتماعی ناشی از آن می بندد و با پی ریزی یک معیشت کفافی سالم برای خود و خانواده و نیز انفاق مال مازاد، رفاه و بی نیازی و امنیت اقتصادی فردی و اجتماعی را بدنبال دارد و در نهایت در پرتو حل مسائل مادی فرد و اجتماع زمینه کمال و شکوفایی معنوی و روحی و در یک کلام حیات طیبه الهی به وقوع می پیوندد.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، ترجمه علی اکبر و محمدجواد غفاری و صدر بلاغی، ج ۴، تهران: صدوق، چاپ اول، ۱۳۶۷
۲. اسحاقی، حسین، ملکوت اخلاق، تهران: مشعر، چاپ دوم، ۱۳۸۵
۳. انصاریان، حسین، عرفان اسلامی (شرح مصباح الشریعه)، به تحقیق محسن فیض پور و محمد جواد صابریان، ج ۲، قم: دارالعرفان، چاپ اول، ۱۳۸۶
۴. _____، لقمان حکیم، قم: ام ابیها، چاپ چهارم، ۱۳۷۸
۵. انوری، حسن، فرهنگ فشرده سخن، ج ۲، تهران: سخن، ۱۳۸۲
۶. حکیمی، محمد رضا، حکیمی، محمد، علی، الحیاء، ترجمه احمد آرام، ج ۳ و ۴، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۰
۷. خسروانی، علی رضا، تفسیر خسروی، به تحقیق محمدباقر بهبودی، ج ۱، تهران: کتابفروشی اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۰
۸. دلشاد تهرانی، مصطفی، سیره نبوی، ج ۱، تهران: دریا، چاپ دوم، ۱۳۸۵
۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن، ج ۲، تهران: مرتضوی، چاپ دوم، ۱۳۷۴

۱۰. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی (نماینده ولی فقیه، پژوهشگرده تحقیقات اسلامی)، معارف قرآن، ج ۵، تهران: اداره آموزش های عقیدتی سیاسی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، چاپ چهارم، ۱۳۸۷
۱۱. شاه عبدالعظیمی، حسین، تفسیر اثنی عشری، ج ۳، تهران: میقات، چاپ اول، ۱۳۶۳
۱۲. صدر، محمد باقر، اقتصاد ما، ترجمه محمد کاظم موسوی، ج ۱، تهران: انتشارات اسلامی، بی تا
۱۳. طباطبائی، محمدحسین، المیزان، ترجمه محمدباقر موسوی، ج ۱۶، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، ۱۳۷۴
۱۴. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، ترجمه حسین نوری همدانی و جمعی دیگر، ج ۱۱ و ۱۷، تهران: فراهانی، چاپ اول، بی تا
۱۵. عمید، حسن، فرهنگ عمید، تهران: امیرکبیر، چاپ بیست و هشتم، ۱۳۸۲
۱۶. فیض کاشانی، محمدبن شاه مرتضی، محجة البیضاء (راه روشن)، ترجمه محمد صادق عارف، ج ۳ و ۴ و ۷، مشهد: استان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۷۲
۱۷. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۵، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم، ۱۳۷۱
۱۸. قطب، فی ظلال القرآن، ترجمه مصطفی خرم دل، ج ۵، تهران: احسان، چاپ دوم، ۱۳۸۷
۱۹. محمدی ری شهری و همکاران، حکمت نامه پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله و سلم، ج ۱ و ۳ و ۵ و ۶ و ۱۳ و ۱۴، قم: دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۸۶
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۷، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ دهم، ۱۳۷۱
۲۱. میرزایی، نجف علی، فرهنگ اصطلاحات معاصر، قم: حوزه علمیه قم، چاپ اول، ۱۳۷۶
۲۲. ابن بابویه، محمدبن علی، الخصال، ج ۱، قم: جماعة المدرسين فی الحوزة العلمیة، مؤسسه النشر الإسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۲
۲۳. شعیری، محمدبن محمد، جامع الأخبار، نجف: مطبعة حیدریه، چاپ اول، بی تا
۲۴. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق، قم: الشریف الرضی، چاپ چهارم، ۱۳۷۰
۲۵. طوسی، محمدبن الحسن، أمالی (للطوسی)، به تحقیق مؤسسه البعثه، ج ۱۴، قم: دارالثقافه، چاپ اول، ۱۴۱۴ق
۲۶. کلینی، محمدبن یعقوب، کافی، به تحقیق علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، ج ۲ و ۵ و ۸، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق
۲۷. متقی، علی بن حسام الدین، کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال، ج ۱۵ و ۳، مؤسسه الرساله، چاپ پنجم، ۱۴۰۱ق
۲۸. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الانوار، ج ۱ و ۵۲، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳ق
۲۹. نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۲ و ۷ و ۱۳، به تحقیق مؤسسه آل البيت علیهم السلام، قم: مؤسسه آل البيت، چاپ اول، ۱۴۰۸ق

۳۰. ورام بن ابی فراس، مسعود بن عیسی، تنبیه الخواطر و نزهة النواظر المعروف به مجموعه ورام، ج ۱، قم: مکتبه فقیه، چاپ اول، ۱۴۱۰هـ.ق

مقالات

۳۱. حسینی، رضا، «الگوی مطلوب مصرف در چارچوب الگوی تخصیص درآمد اسلامی»، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال نهم، شماره ۳۴، تابستان ۱۳۸۸

۳۲. معزی، حسین، «الگوی مصرف کلان در جامعه اسلامی»، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال پنجم، زمستان ۱۳۸۴